

MŰHELY

ISTENKOMPLEXUS A PSZICHOANALÍZISBEN*Gyimesi Júlia*

Ernest Jones istenkomplexusról szóló 1913-ban megjelent tanulmánya¹ első pillantásra korántsem egyedülálló írás a pszichoanalízis történetében. A pszichoanalízis szilárd összefüggéseinek talaján Jones új terminust alkot, hogy aztán a komplexus fogalmának magyarázó erejével tegye azt a lélekgyógyász kutató tekintetének tárgyává. Új fogalom születik, sokat ígérő, amely éppen a pszichoanalízis történetírójának fejéből pattan ki. A tudományos legitimációt a komplexus viszonylag fiatal, ám annál nagyobb hatású fogalma szolgálja, amely a pszichoanalízis egyfajta esszenciájaként pontosan azt ragadja meg, ahogyan az érzékelhető felszín és a mögötte sejtető egyelőre még feltáratlan, ám létező és hatást gyakorló erők összjátéka rabszolgává teszi a mit sem sejtő egyént.

Az istenkomplexus mégsem vonult be a pszichoanalízis fogalomtárába. Reflexió nélkül maradt, noha megfelel a pszichoanalízis követelményeinek és szellemiségének. Egy szempontból azonban mégsem illeszkedik a pszichoanalízis hasonló jellegű tanulmányaihoz. Jones ugyanis a komplexus dinamikáinak bemutatását követően, aránytalanul

---

¹ Az eredetileg német nyelven publikált írás „Der Gottmensch-Komplex; der Glaube, Gott zu sein, und die daraus folgenden Charaktermerkmale“ címmel az *Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse*-ben jelent meg (Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien, 1913, I. 313–339.). Dolgozatomban a később megjelent (1923) angol nyelvű változat újabb kiadására fokok hivatkozni, lásd: Jones, 1974 [1913].

hosszan és feltűnően aprólékosan elemzi azon jellemvonásokat, amelyek a komplexusról árulkodnak, olyan magabiztossággal és részletezettséggel, amely még a pszichoanalízis nagyívű törekvéseitől is távol áll. Ez némileg spekulatív karaktert kölcsönöz az írásnak, annak ellenére is, hogy a szerző pszichoanalitikus tapasztalatára hivatkozva elemzi oly részletesen az istenkomplexusos ember néhol egészen megdöbbentő jellemvonásait.²

Az istenkomplexus egy tudattalan komplexus, amely azt a tudattalan meggyőződést foglalja magába, hogy az adott illető isten. Az elmebetegségek azon formáiban, amelyekben a beteg önmagát nyíltan istennek hiszi ez a komplexum szabadul fel a tudattalanból és a racionális kontrollt mellőzve tárul szemünk elé.

A istenkomplexus azonban az esetek többségében rejtett, vagyis tudattalan marad. Ugyanakkor tévedés lenne azt hinni, hogy valamiféle ritkaságról van szó; az istennel való tudattalan azonosulás lehetősége minden férfiben jelen van. Ez a konstelláció nőknél jóval ritkábban fordul elő és esetükben a komplexus tartalma is eltérő, ezért az istenkomplexus egyfajta férfibetegségnek tekinthető.³ A férfiak egy bizonyos csoportjánál az istennel való azonosulás tudattalan fantáziája erősebb a szokásosnál, így az tudattalanjuk állandó és integráns részét képezi. A képzett külső szemlélő könnyen észreveheti azon vonásokat és viselkedésbeli jellegzetességeket, amelyek a férfiak ez utóbbi, erősen veszélyeztetett csoportjánál az istenkomplexusról árulkodnak.

Hogy ismerőssé tegye a jelenséget, Jones a nárcizmus fogalmát hívja segítségül, „kolosszális nárcizmusként” értelmezve azt. Eszerint az istenkomplexusos egyén súlyos nárcisztikus neurózisban szenved, amit

---

² Jones istenkomplexus fogalma nem azonos a valláslélektan istenkomplexus fogalmával. Ez utóbbi egyfajta vallási neurózist jelöl, amely feltehetően szoros összefüggésben áll az istenreprezentáció alapjául szolgáló apai imágóval. Tünettanát tekintve is eltérő a két fogalom; míg a valláspatológia összefüggéseiben az istenkomplexus elsősorban a szorongásos neurózis tüneteivel jellemezhető (lásd Gyökössi, 1991), addig a jonesi fogalom egy sajátos karaktert jelöl, amelyre nem jellemzőek az előbbi neurotikus tünetei.

³ Az istenkomplexus így szembeállítható a hisztériával, amelyről sokáig azt feltételezték, hogy kizárólag nőknél fordulhat elő, mivel azt feltételezték, hogy a női nemi szervek – így a méh és a petefészkek – működési zavaraira vezethető vissza. (Lásd Charcot, 1879; Breuer és Freud, 2001 [1895].)

a reakcióképzés üdvös elhárító mechanizmusával alakít át a komplexus tüneteivé. Részben ennek köszönhető, hogy e *kolosszális nárcizmus* csak ritkán ölt testet a hiúságban és sokkal inkább ennek ellentétéként, önmértékletességben, sőt akár önmehtagadásban nyilvánul meg. Mindez azonban csak reakcióképzés és valójában a beteges tartózkodást és visszahúzódást hivatott elfedni. Az istenkomplexusos hozzáférhetetlen és a *titokzatosság felhője* veszi körül, „... nem ugyanolyan, mint a többi halandó, nem tarozik közénk, ezért bizonyos távolságot kell tartani közte és köztük.” (Jones, 1974 [1913], 248.). Ez a hozzáférhetetlenség többek között abban nyilvánul meg, hogy a szóban forgó férfiak nem kedvelik a szomszédokat, ritkán hívnak vendégeket és rendkívül nagy becsben tarják magánéletüket. Még a legtriviálisabb információkat is nehezen adják ki magukról, azokat rendkívüli jelentőségűnek tekintik és csak bizonyos nyomás hatására hajlandóak megosztani másokkal. Nem szívesen árulják el korukat, sőt, bizonyos esetekben még nevüket és foglalkozásukat sem.

Az istenkomplexusos ember nem éppen a legjobb levelezőpartner sem, mivel nem árul el magáról szinte semmit, illetve igen erős hajlama van arra, hogy megválaszolatlanul hagyja a neki szóló leveleket, saját fontosságát hangsúlyozva ezzel. Mindig és mindenhol ragaszkodik a nyelv helyes használatához, ugyanakkor ő maga csak ritkán fejezi ki magát tisztán és világosan. Minél lényegesebb számára az adott téma, annál nagyobb nehézségekbe ütközik álláspontjának pontos kifejezése. Mindez fenntartja titokzatosságát és megközelíthetetlenségét.

Az istenkomplexusos egyének nehezen alkalmazkodnak, zárkózottak és antiszociálisak, semmilyen közösségi eseményben nem vesznek részt, legyen az politikai, tudományos vagy üzleti. A háttérben szunynyadó exhibicionizmusuknak egy másik, kiegészítő megnyilvánulása a pszichológia iránti érdeklődésük. „Ha a kérdéses személy olyan veleszületett intuícióval van megáldva, amely lehetővé teszi számára mások lelkének megértését, akkor, mint az emberi természet bírāja, hasznát fogja annak venni munkájában, bármi is legyen az; ha hiányzik belőle e veleszületett intuíció, akkor nagy eséllyel hivatásos pszichológussá vagy pszichiáterre válik, vagy legalábbis jelentős mértékben érdeklődni fog a téma iránt. E veleszületett hiányosság kompenzálásának vágya magyarázatul szolgálhat arra a jól ismert körülményre, hogy a hivatásos pszichológusok miért ignorálják oly gyakran és feltűnően az emberi